

Kirkko ja 1918

Suomen kirkkohistoriallinen seura järjesti arkkipiispa *Jukka Paarman* aloitteesta ja kirkkohallituksen tuella Helsingin yliopistossa tammikuussa 2008 seminaarin *Sisällissota ja kirkko*.¹ Seminaarin puhujiksi kutsuttiin joukko historiantutkijoita, joiden esitelmissä valaistiin eri puolilta kirkon roolia sodassa ja sodan myöhemmässä tulkinnassa. Seminaaria koskevassa uutisoinnissa korostui anteeksiantamisen ja sovinnon teema.² Arkkipiispan mukaan seminaari ja sitä seurannut keskustelu osoittivat, että ”avoin selvittäminen, tehtyjen virheiden tai laiminlyöntien rehellinen tunnustaminen ja vilpittömän parannuksen halu, eli opiksi ottaminen nykypäivään on kirkon taholta paikallaan”.³ Uudelleen arviointia on viime vuosina tehty myös kirkkoa, uskontoa ja sisällissotaa koskevan historiantutkimuksen kentällä.

Suomen luterilaisen kirkon rooli sisällissodassa ei toki täysin kuulu historiantutkimuksen katvealueisiin. Aiemman tutkimuksen pohjalta tiedetään hyvin pääpiirteet siitä, miten kirkon piispat, papiston enemmistö, herätysliikevaikuttajat tai kirkollinen lehdistö asennoituivat sotaan. Tärkein yksittäinen Suomen itsenäistymisvaiheeseen liittyvä kirkkohistoriallinen tutkimus on edelleen *Kirsti Kenan* väitöskirja kirkollisista asenteista ja kirkon asemasta vuosina 1917–1922.⁴ Kenan teos onkin yksi viitatuimmista tutkimuksista uudemmassa Suomen kirkkohistorian tutkimuksessa – ja myös käsillä olevan kirjan artikkeleissa. Sisällissotaa ja kirkkoa koskevaa tutkimusta on kuitenkin ilmestynyt runsaasti 30 vuotta sitten julkaistun väitöskirjan jälkeen.

Tässä kirjassa uutta tietoa on koottu yhteen. Kirjan kirjoittajat ovat historioitsijoita, joita yhdistää paitsi kiinnostus sisällissodan historiaan myös asiantuntemus, joka liittyy kirkon rooliin sodassa tai sen myöhemmässä tulkinnassa. Kirjan lähtökohtana oli julkaista edellä mainitun seminaarin esitelmät kirjana, mutta sittemmin syntyi ajatus ottaa mukaan myös muita teemaan suoraan liittyviä artikkeleita.⁵

1 Seminaarissa puhuivat professorit *Pertti Haapala*, *Pirjo Markkola*, *Hannu Mustakallio* ja *Yrjö Varpio* sekä dosentit *Marko Tikka*, *Esko M. Laine*, *Marjo-Riitta Antikainen*, *Mervi Kaarninen* ja *Ilkka Huhta*. Seminaari päättyi paneelikeskusteluun ”olisiko kirkon pyydetävä anteeksi?” Panelisteina olivat päätoimittaja *Reetta Meriläinen* (puheenjohtaja), kansanedustaja *Erkki Tuomioja*, piispa *Voitto Huotari*, professori *Irma Sulkunen* ja päätoimittaja *Matti Kalliokoski*.

2 Ks. esim. *HS* 18/19.1.2008 Luterilaiselta kirkolta ei kaivata anteeksipyyntöä punaisille; *HS* 26/27.1.2008 Viimeinen uhri; *Karjalainen* 18/19.1.2008 Kirkon rooli vuonna 1918 suurennuslasin alla; *Demari* 14/23.1.2008 Kaappidemareita sakastissa.

3 Kirkon tutkimuskeskuksen verkkosivut, arkkipiispa Jukka Paarman avauspuhe piispainkokouksessa 12.2.2008.

4 *Kena* 1979.

5 Kirjan lopussa on kaikille artikkeleille yhteinen lähde- ja kirjallisuusluettelo sekä henkilö- ja paikannimihakemistot. Kiitokset hakemistot koonneelle *Eetu Huhdalle* ja saksankielisen tiivistelmän kääntäneelle *Klaus-Jürgen Traubantille*.

Kirjan artikkelit on ryhmitelty kahteen päälukuun. Ensimmäisessä pääluvussa *Kirkko ja kansakunta kriisivuosina* painottuvat sota-aika ja sen välittömät tapahtumat vuonna 1918 sekä sotaan johtaneet seikat. Tässä yhteydessä on tarpeen korostaa, että kirjan tarkoitus on valaista ensi sijassa Suomen luterilaisen kirkon roolia sodassa. Tästä huolimatta kirjan ensimmäisen pääluvun päättää *Mika Nokelaisen* ortodoksisen kirkkokunnan vaiheita kriisiaikana käsittelevä laaja artikkeli. Ortodoksien aseman määrittelyyn Suomessa vaikutti se, miten kirkon ja valtion suhteet sekä uskonnonvapaus ratkaistiin suhteessa luterilaiseen kirkkoon. Nokelaisen artikkelista käy ilmi, että sisällissodan tapahtumat muodostavat myös ortodoksien kannalta merkittävän murroskohdan Suomen kirkkohistoriassa.

Jälkimmäisen pääluvun *Sisällissodan vaikutus ja tulkinnat* artikkelit käsittelevät lähinnä niitä monia vaikutuksia ja tulkintoja, joita sodalla sittemmin on ollut. Näitä valaistetaan useista eri näkökulmista, kuten tarkastelemalla kirkon ja työväenliikkeen tai suojeluskuntien suhteita sekä arvioimalla, miten sota vaikutti myöhemmin akateemiseen tutkimukseen tai kirjallisuuteen.

* * *

Kirjan aloittaa *Pertti Haapalan* artikkeli. Haapala avaa kiinnostavan näkökulman sisällissotaan ja sitä edeltävään historiaan. Tässä kertomuksessa kirkko asetetaan osaksi laajempaa, kaikkia yhteiskunnan osa-alueita koskevaa modernisaatiokriisiä. Haapala korostaa, että sodalla oli yksinkertaisia selityksiä laajemmat taustansa, jotka ulottuivat kauaksi Suomen rajojen ulkopuolelle. Tästä taustasta huolimatta sota ei ollut mikään itsestään selvä välttämättömyys, vaan sen aikaansaamiseksi tarvittiin kotimaassa omaa aktiivisuutta ja päättäväisyyttä. Kirkkoa ei voida katsoa erityiseksi osapuoleksi sodassa, vaikka mielikuvaa kristityistä valkoisista tai jumalattomista punaisista onkin viljelty mieluusti. Suomessa kun vastakkainasettelu syntyi poliittisista ja sosiaalisista konflikteista, ei niinkään maailmankatsomuksellisista eroista. Haapala muistuttaa, että kirkkoa ei voida pitää syyllisenä sotaan, jos kohta ei ulkopuolisenakaan.

Hannu Mustakallion artikkelissa käsitellään kirkon keskeisten vaikuttajien asenteita ja toimintaa sekä herätysliikkeitä kriisien vuosina 1917 ja 1918. Siitä käy ilmi, että vaikka kirkon johdon yleinen kanta esivaltaa vastaan kapinoivia kohtaan oli selkeän kielteinen, silti toimintatavoissaan piispatkin poikkesivat toisistaan. Kovinta kantaa edusti Savonlinnan piispa O. I. Colliander, sovittlevinta taas Kuopion (Oulun) piispa J. R. Koskimies. Mustakallion näkökulma kirkon ja sisällissodan suhteeseen on tärkeä, koska juuri kirkon johtajien kannat ovat värittäneet kaikkein voimakkaimmin historiaa, joka kirkon roolista sisällissodassa on sittemmin piirretty.

Arkkipiispa Gustaf Johanssonin kanta näkyi kirkkaimmin hänen toukokuisessa paimenkirjeessään papistolle vuodelta 1918. Sisällissota oli sodittu ja syyllinen sotaan löytynyt. Näin Johansson:

Kapina on näyttänyt, millainen sosialistinen valtio on. Vapautta se ei ole omiin jäseniinkään nähden toteuttanut. Sen veljeys ja tasa-arvoisuus on irvikuva oikeasta veljeydestä ja tasa-arvoisuudesta. Hirmuvallta on siinä vallinnut, ja useat sen johtajat ovat murhatut. Syytä on haudata sosialismi ainaiseksi.⁶

6 *Kotimaa* 16/24.5.1918 Suomen arkkipiispan paimenkirje papistolle. Huomattavia ajatuksia nykyajan tapahtumista.

Arkkipiispan mielestä sosialismi oli levinnyt viruksen tavoin kansakuntaan ja sairastuttanut kansan sielun. Sairauden edetessä osa kansasta oli luopunut Jumalasta, mistä oli seurannut sekasortoa ja väkivaltaa. Sisällissota oli arkkipiispan mielestä looginen seuraus siitä, että Jumalan tahto oli syrjäytetty ja kansalaiset olivat perusteettomasti vaatineet “itselleen oikeutta osallistua valtiolliseen toimintaan”. Tämä oli tapahtunut ymmärtämättä oleellisinta: valtiollinen toiminta oli Johanssonin ajattelussa velvollisuutta täyttää Jumalan tahto.

Kuvaavaa arkkipiispan toiminnalle oli, että julkinen kannanotto kypsyi vasta sodan jälkeen. Sota-ajan Johansson tyytyi kommentoimaan tapahtumia päiväkirjaansa.⁷ Samoin kirkon papisto sai Johanssonilta ohjeen pysyä erillään sotatapahtumista ja pidättäytyä poliittisista puheenvuoroista. Vaikka kirkon piispat ja papisto kuuluivat selvästi valkoiseen väestöön, vallankumouhallinto punaisella puolella ei vastaavasti kohdistanut toimiaan – mitä tuskin voi pitää vain arkkipiispan ohjeen ansiona – ensisijaisesti kirkkoon tai papistoon. Toki sosialistisen työväenliikkeen parissa kirkon katsottiinkin kuuluvan porvarillisen yhteiskunnan mailleene meneviin jäänteisiin. Vallankumouksen alkuvaiheisiin kuului myös, että kansanvaltuuskunta ryhtyi asetuksin ja laein poistamaan kirkon vaikutusvaltaa yhteiskunnassa. Näistä tärkeimmät olivat kirkollisveron ja valtionavustusten lakkauttaminen sekä välillisesti myös torpparilaki, joka toteutuessaan olisi leikannut merkittävästi useiden seurakuntien tuloja. Myös lakiehdotus seurakuntien virkataloista ja niihin kuuluvista maa-alueista olisi toteutuessaan tarkoittanut seurakuntien omaisuuden siirtämistä korvauksetta kunnille.⁸

Sotaoloissa voimaanastunut *Laki kirkollisiin tarkoituksiin menevien varojen ja maksujen lakkauttamisesta* tai muut suunnitelmat puuttua kirkon talouteen eivät ehtineet sannottavasti vaikuttaa kirkon toimintaan. Itse asiassa yksittäisissä tapauksissa papit saattoivat vedota lakiin kieltäytyessään palvelemasta paikallista punaista hallintoa.⁹ Kuten *Kirsi Kena* on todennut, kansanvaltuuskunnan kirkkoa koskevat lainsäädännölliset suunnitelmat osoittivat kuitenkin, että uudessa yhteiskuntajärjestelmässä kirkko ja valtio olisi Forssan kokouksen (1903) ohjelman mukaisesti erotettu toisistaan. Tätä perimmäistä tavoitetta koskevaa kokonaissuunnitelmaa ei kuitenkaan talvella 1918 ehditty laatia.¹⁰

Vaikka uuden yhteiskuntajärjestyksen rakentajien suunnitelmiin kuului siirtää kirkon omaisuus kunnille, aktiivisiin toimiin seurakuntien toiminnan rajoittamiseksi ryhdyttiin verrattain harvoin. Myös kirkon työntekijöihin kohdistuneet yksittäiset väkivallanteot rajoittuivat tapauksiin, joissa myös paikkakunnan muu valkoinen väestö joutui terrorin kohteeksi. Monien pappien puolueettomuuteen pyrkivästä tai jopa maltillisesta roolista sodan aikana seurasi sekin, että papisto ei muullakaan tavoin ollut kapinoinnin erityinen kohde. Suhteellisesti esimerkiksi kansakouluopettajat olivat useammin punaisen terrorin uhriina kuin papit.¹¹ Vertailun vuoksi voi todeta, että Es-

7 HYK YA Coll. 7.43. Gustaf Johanssonin pvk. erityisesti 29.1.; 3.2.; 7.2.; 17.2.; 23.2.; 25.2.; 10.–11.3.; 15.3.; 29.3.; 31.3.; 4.–6.4.; 11.4.; 13.–14.4.; 17.4.1918.

8 *Kena* 1979, 54–55.

9 Näin esimerkiksi Angelniemen ja Kemiön seurakunnissa. *Kena* 1979, 55.

10 *Kena* 1979, 55.

11 Pahoinpideltyjä pappeja sisällissodassa oli 36, kirkonpalvelijoita 18. 51 pappia ja 19 kirkonpalvelijaa pakeni seurakunnastaan. Pappiloita ryöstettiin 82 ja poltettiin 10. Kirkkoja ryöstettiin 41 ja poltettiin 10. Kaikkia kirkkojen tulipaloja ei voida panna punaisten syyksi. *Kena* 1979, 54–61.

panjan sisällissodassa 1936–1939 surmattiin yhteensä liki 6 000 katolista pappia, munkkia tai nunnaa. Tasavaltalaiseen sotapropagandaan Espanjassa kuului myös äärimmäinen uskonnonvastainen kampanja, ja siihen liittyen tuhansia kirkkoja tuhoettiin.¹²

Vaikka Suomessa kirkko selvisi sodassa verrattain vähällä, sanotun vastapainoksi on todettava, ettei esimerkiksi pappien surmaamisen merkitystä pidä vähätellä. Juuri papistoon kohdistuneet surmat aiheuttivat suuren kohun, mikä kertoi omaa kieltään papiston vanhastaan keskeisestä ja arvostetusta roolista suomalaisessa yhteiskunnassa. Oli kuitenkin ilmeistä, että surmien käyttäminen sotapropagandana ja niiden verukkeella tapahtunut punaisten demonisoiminen syvensi puolin ja toisin sitä juopaa, joka kirkon ja työväenliikkeen välille piirtyi vuonna 1918 – ja sittemmin maailmansotien välisenä aikana.¹³

* * *

Arkkipiispa Gustaf Johanssonin paimenkirjeessään esittämä tulkinta sodan syistä voidaan – niin haluttaessa – nähdä luterilaisen kirkon kantana sisällissotaan. Tästä näkökulmasta ei ole ollut epäselvyyttä siitä, kuka kirkon mielestä edusti sodan aikana laillista esivaltaa, kuka kapinoi sitä vastaan ja mistä sodan päätyttyä oli etsittävä syylliset. Kun luterilaiseen regimenttioppiin ankkuroituvassa ajattelussa esivalta sai oikeutuksensa viime kädessä Jumalalta, oli vain johdonmukaista, että vallankumouksellisuus tulkittiin Jumalan tahdon vastaiseksi toiminnaksi. Tahallinen tai tahaton seuraus oli vain se, että sodan aikana tällainen teologia kääntyi varsin helposti poliittiseksi sotapropagandaksi: Jumala taisteli siis valkoisten puolella.¹⁴

Aiemman tutkimuksen pohjalta siis tiedetään, että arkkipiispan tavoin hänen virkaveljensä ja suuri osa papistoa antoivat joko näkyvästi tai hiljaisesti tukensa valkoisen Suomen tavoitteille. Tämän kirjan artikkeleissa vallitsevaa historiakuvaa ei kyseenalaisteta, mutta monet kirjoittajat tuovat kuvaan tärkeitä uusia sävyjä. *Tarja-Liisa Luukkainen* kuvaa teologian ylioppilaiden asenteita suhteessa työväenliikkeeseen ja sosialismiin. Hän tuo painokkaasti esille, että yliopisto-opiskelijoista suhteellisesti katsoen ”alaluokkainen” ryhmä oli nimenomaan tulevat Suomen kirkon papit, joiden suhde sosialismiin ei niin muodoin ollut alun perin lainkaan torjuva.

Valkoisen Suomen kirkon historiakuvaa voidaan arvioida myös siitä näkökulmasta, millä tavoin suomalaisten enemmistö sodan aikana suhtautui kirkon toimintaan. Kirkkokansan enemmistö oli puolestaan vanhastaan naisia. *Pirjo Markkola* haastaa naisten suhdetta kirkkoon sisällissodassa käsittelevässä artikkelissaan pohtimaan sukupuolen merkitystä kirkossa. Markkola painottaa, että juuri naisten suhde kirkkoon ja sotaan tekee ”valkoisen Suomen kirkon” historiakuvasta ongelmallisen. Kuva siitä, että valkoiset naiset turvautuivat kirkkoon, mutta punaisille naisille se edusti vain luokkaviihollista, osoittautuu yksinkertaistukseksi.

Mervi Kaarnisen artikkeli kuvaa sodissa kaikkein puolustuskyvyttömintä ryhmää, lapsia. Kaarninen valaisee eri puolilta sitä, millä tavoin kirkko toimi tai jätti toimimatta

12 *Beevor* 2006.

13 *Paasonen* 1996; *Peltonen* 1996, 171–174; 2003; *Huhta* 2008, 7–11.

14 *Huhta* 2001, 216–219.

tämän ryhmän hyväksi. Erityisesti sodassa orvoiksi jääneiden kohtalon ja tulevaisuuden ratkaisuisa kirkolla ja uskonnolla oli keskeinen roolinsa. Juuri kasvatuskysymyksessä kirkon tarjoama ideologinen selkäranka kelpasi hyvin valkoiselle Suomelle. Tämä näkyi jo sodan aikana organisoidussa vankileirien kasvatustoiminnassa, jota käsittelee *Tuulikki Pekkalaisen* artikkeli. Sodan jälkeiseen vankileiridramatiikkaan kuului pappien näkyvä osuus leirien kansalaiskasvatuksessa, mikä ei jälkikäteen arvioiden ollut kirkollekaan ”kunniaksi”.¹⁵

Valkoisessa Suomessa kirkolla oli näkyvä rooli sankarihautajaisten yhteydessä. *Juha Poteri* käy läpi muutamia sodan alkuvaiheessa pidettyjä tilaisuuksia ja analysoi niiden hautajaispuheita. Kasvatuskysymyksen tavoin sankarihautajaiset osoittivat, että luterilaisen kirkon ideologinen merkitys oli valkoisille tärkeä. Silti kirkon varsinaiset tehtävät valkoisten sankarihautajaisissa jäivät lopulta yllättävän marginaalisiksi. Niiden järjestäminen jäi yleensä suojeluskuntajärjestön vastuulle.

* * *

Jälkimmäisen pääluvun aloittaa *Marko Tikan* artikkeli, jossa on esillä kirkon ja suojeluskunnan suhde. Seurakunnat ja suojeluskunnat koko Suomen kattavina paikallistasolle ulottuvina organisaatioina toimivat monessa tilanteessa yhdessä. Tämä yhteistyö ei kuitenkaan aina sujunut kitkatta tai ristiriidoitta sen paremmin vuonna 1918 kuin myöhemmin 1920- ja 1930-luvuillakaan. Tikan artikkeli keskittyy enimmäkseen sodanjälkeiseen aikaan, mutta hän tuo esille myös suojeluskuntien ja kirkon sodan aikaisia vaiheita. Kiinnostava erilliskysymys on Tikan tutkimat valkoisten kenttöoikeudet¹⁶, joiden virallisiin jäseniin ei kirjoittajan mukaan kuulunut papistoa, vaikka suojeluskuntien esikunnissa heitä esiintyikin. Tästä huolimatta epävirallisesti pappeja oli läsnä myös sodan loppuvaiheessa istuneissa kenttöoikeuksissa. Sotilaspappi E. J. Rankala piti tällaista jopa välttämättömänä ja kehotti näin myös muita pappeja toimimaan. Viikkoraportissaan Rankala kirjoitti länsiarmeijan esipapille Arvi Järventaukselle:

Päivisin istun sota-oikeudessa tehden puolestani niitä huomaatuksia, jotka katson tarpeelliseksi vankeja tutkittaessa. Sotapapin läsnäolo näissä tilaisuuksissa on aivan välttämätöntä, ja hyvä olisi jos voisi useampi ajastaan uhrata tällekin asialle.¹⁷

Myöhemmin myös vankileirien kasvatusjohtajina toimineiden pappien tiedetään olleen läsnä punaisten vankien kuulusteluissa. Sielunhoitajan ja ”tuomarin” roolien yhdistäminen tuskin onnistui, joten moni vanki koki papin läsnäolon leirillä uhkaavaksi. Ristiriita eri roolien välillä painoi pappeja, mikä tulee esiin myös *Tuulikki Pekkalaisen* artikkelista.

Ulla-Maija Peltosen työväestön muistitietoa analysoivassa artikkelista käy hyvin ilmi, että on kovin eri asia, miten papisto ja kirkko muodollisesti toimivat ja miten heidän toimintansa myöhemmin koettiin ja on muistettu. Kirkon asettuminen valkoisten

15 Artikkeli perustuu *Tuulikki Pekkalaisen* ja *Seppo Rustaniuksen* julkaisemaan tietokirjaan *Punavankileirit* 2007; ks. myös *Saarinen* 1963; *Paavolainen* 1966; 1971.

16 *Tikka* 2004.

17 KA SARk VSA Länsiarmeijan esikunta. E. J. Rankalan viikkoraportti ”huhtikuulta” 5.4. alkaen.

puolelle löi syvän juovan työväenliikkeen ja kirkon välille. Kenties syvimmän haavan tässä suhteessa viilsi kysymys punaisten vainajien kirkollisesta siunaamisesta. Syvällä suomalaisessa perinteessä ollut ajatus kunniallisesta hautaan siunaamisesta liittyy Pelto-osen kirjoituksessa ideaan hyvästä kuolemasta. Kun punaisten vainajien omasilta evättiin oikeus julkiseen suruun, kirkon koettiin riistäneen ihmisiltä jotain luovuttamatonta ja pyhää. Tätä kokemusta ei poistanut se, että useimmat punaisten haudat siunattiin sodan aikana ja sen jälkeen ”kaikessa hiljaisuudessa”.

Kysymyksen hävinneiden oikeudesta suruun teki kirkolle vaikeaksi se, että sisällissodassa taistelivat vastakkain luterilaisen kirkon jäsenet. Riippumatta siitä, mikä oli so- taan osallistuneen tavallisen suomalaisen suhtautuminen kirkkoon, hän lähes poikkeuksetta kuului luterilaisen seurakunnan täysivaltaisiin kastettuihin jäseniin. Suurin osa papistoa jäi rintaman punaisella puolella hoitamaan seurakuntiaan sodan syytymisen jälkeen. Vain osa rintaman eteläpuolisten seurakuntien papistoa pakeni valkoiselle puolelle, mutta yleensä papistolla ei ollut mitään erityistä syytä lähteä virkapaikaltaan.¹⁸

Tunnettu tosiasia on se, että luterilainen kirkko säilyi ns. kansankirkkona myös jäsenpohjansa osalta sodan jälkeen. Mahdollisuus erota kirkoista toteutui pian sodan jälkeen, kun uskonnonvapauslaki viimein vuonna 1922 hyväksyttiin. Kirkosta eroaminen jäi kuitenkin vähäiseksi myös niiden osalta, joiden nauha käsivarressa oli keväällä 1918 ollut punainen.¹⁹ Tämä viesti siitä, ettei kirkko ollut paikallisseurakuntien tasolla sitenkään leimautunut vain valkoisen Suomen kirkoksi. Sanottua tulkintaa tukee kääntäen sekin, että mikäli paikallisseurakunnan papisto kuitenkin osoitti vastenmielisyyttä tai suoranaista vihamielisyyttä punaista työväestöä kohtaan, sellaisissa seurakunnissa kirkosta eroaminen sodan jälkeen oli keskimääräistä vilkkaampaa.

Sodan jälkeen nuoren teologikunnan ihanteeksi muotoutui kansallinen ”koti, uskonto, isänmaa” -ideologia, mitä valaistaan *Tapani Innasen* artikkelissa. Nuori papisto löysi ideologisen kotinsa Akateemisesta Karjala-Seurasta 1920- ja 1930-luvun Suomessa. Tästä näkökulmasta kirkon julkinen profiili värittyi sisällissodan jälkeen yhä valkoisemmaksi.

Innasan analysoimien nuoren tasavallan teologien joukosta nousi sittemmin esiin niitä, jotka loivat uutta teologista tutkimusta sisällissodan jälkeisessä Suomessa. *Eino Murtorinteen* artikkeli²⁰ käsittelee suomalaista teologista tutkimusta ja sen muutosta sisällissodan jälkeen. Teologisista tieteistä kirkkohistoria ja raamatuntutkimus ovat Murtorinteen artikkelin lisäksi ansainneet oman analyysin. Edellistä valaisee *Mikko Ketolan* artikkeli, joka lähestyy teemaa erityisesti Suomen kirkkohistoriallisen seururan julkaisemien tutkimusten näkökulmasta. *Niko Huttusen* artikkeli puolestaan porautuu vuoden 1918 tapahtumien vaikutushistoriaan Raamatun – erityisesti Paavalin – esivaltao- peituksen analyysillä.

Kirjan kaksi viimeistä artikkelia käsittelevät Suomen tunnetuimman sisällissotaa kuvanneen kirjailijan *Väinö Linnan* luomaa historiakuva. *Täällä Pohjantähden alla* -trilogian sisällissotatulkinta on vaikuttanut suomalaisiin historiakäsityksiin enemmän

18 Kena 1979, 54–66.

19 Seppo 1983, eri kohdin.

20 Artikkeli on julkaistu aiemmin teoksessa *Vaikea totuus. Murtorinne* 1993.

kuin yksikään historiantutkimus, vaikka tutkija ehkä muuta toivoisi. Tästä syystä myös Linnan luoma fiktio, kirkkoherra Lauri Salpakari hämmentyneenä ja muutenkin avuttomana hahmona, on luonut stereotypian siitä, miten pappi toimi punaisten valtaamassa seurakunnassa sodan aikana. *Yrjö Varpio* analysoi eri näkökulmista Linnan luomaa Salpakari-hahmoa ja Linnan käyttämiä uskonnollisia metaforia. Tätä täydentää *Esko M. Laineen* artikkeli, jossa Lauri Salpakaria analysoidaan jo mailleen menevän säätypappeuden näkökulmasta.

* * *

Historiantutkimuksen erityisyys tieteenä on siinä, että historiallisia ilmiöitä ja tapahtumia voidaan lähestyä kovin monesta eri näkökulmasta. Siksi tutkimuksen tuloksetkin ovat näkökulmasta riippuvia. Yhtä historiallista totuutta kaipaavalle tämä kirja tuottaa varmasti pettymyksen. *Pertti Haapalan* artikkeliin viitaten: myös Suomen luterilaisen kirkon roolista sisällissodassa elää monta totuutta.

Tutkittavaa riittää siis myös tulevaisuudessa. Merkilläpantavaa on vaikkapa se, ettei vielä tähän päivään mennessä papin ristiriitaista roolia seurakunnan paimenena rintamien välissä ole tutkimuksessa onnistuttu kuvaamaan. Sen sijaan vaikkapa kaunokirjallisuuden keinoin teemaa on lähestytty onnistuneesti jo useamman kerran. Myöhempien historiatulkintojen tutkimukseen olisi aihetta muutoinkin. Kaunokirjallisuuden lisäksi historiakäsityksiä on luotu myös myöhemmässä päiväkohtaisessa julkisuudessa, historiakirjallisuudessa tai elokuvien avulla. Historian tulkittamisen monopoliasemaa tutkijoilla ei näet ole – eikä toivottavasti tule. Historioitsija osaa kuitenkin vastata parhaiten kysymykseen, miksi tulkinnat muuttuvat. Siksi sen kertomisen tehtävä lankeaa vastedeskin historiantutkijoille.

Tärkeä painopiste myöhemmin on myös paikallistasolle kohdistuva tutkimus, sillä kirkko näyttäytyi ihmisille lähinnä paikallistason organisaationa. Seurakuntien tai pappien rooli sota-aikana ei myöskään vaihdellut pelkästään sen perusteella, millä puolella rintamaa ne sattuivat sijaitsemaan. Alueelliset ja paikalliset erot saattoivat olla huomattavia niin valkoisessa kuin punaisessakin Suomessa.

Tutkimuksen kannalta oleellista on, että seurakuntakohtaisia erityispiirteitä valaisevaa aineistoa on runsaasti käytettävissä. Pelkästään papiston seurakuntakohtaiset kertomukset sota-ajasta ovat kiinnostavaa, mutta vähän hyödynnettyä materiaalia. Myös pappien laatimat kuolleiden luettelot ja virkatodistukset vangituille punaisille sekä hautaamiskäytännöt kertovat kirkonmiesten asennoitumisesta sotaan ja sen uhreihin. Seurakuntien paikallista roolia on tarpeen hahmottaa myös kysymällä, millainen oli papiston suhde valkoisten sota- ja huoltotoimiin sekä suojeluskuntajärjestöön tai jopa rangaistustoimiin paikallistasolla. Tähän haastaa myös *Marko Tikka* tämän kirjan artikkelissaan.

Lähdeaineistoa on myös siitä, että moni pappi tarttui aseeseen, vaikka papilla ei sellaiseen lupaa olisi ollut. Vielä enemmän on aineistoa siitä, miten papisto punaisessakin Suomessa hoiti sodan aikana tehtäviään sielunhoitajana, järjesti jumalanpalveluksia ja suoritti kirkollisia toimituksia. Sodan lopputuloksesta tosin johtuu, että näistä sodan-aikaisista punaisen puolen tapahtumista puhuttiin jälkepäin vain harvakseltaan. Lähdetiedot ”punaisten seurakuntien” toiminnasta sodan aikana avaavat kuitenkin tär-

keitä uusia näkökulmia sisällissotaan. Koska kirkon roolia sodan aikana rintaman punaisella puolen on tutkittu kovin puutteellisesti, yleisessä mielipiteessä esiintyy usein monia virheellisiä – edelleen ajankohtaisia – kirkon toimintaa koskevia käsityksiä.

Olisi tärkeä myös kysyä, miten papisto punaisessa Suomessa koki uudet vallanpitäjät tai miten pettymys ”kansan kypsymättömyyteen” papiston piirissä koettiin. Kirkko kuului eittämättä niihin kansallisiin instituutioihin, jotka 1800-luvun lopulta lähtien olivat olleet rakentamassa ihanteellista kuvaa ihanteellisesta Suomen kansasta. Nyt tuo kansa oli näyttänyt pimeän puolensa. Syvä pettymys kansaan vaikutti epäilemättä siihen, että osassa papistoa tapahtui selvää asenteiden kovenemista työväestöä kohtaan.

Onkin perusteltua sanoa, ettei vain sisällissota, vaan myös sen jälkeinen asenteiden muutos on vaikuttanut myöhempään käsityksiin, jotka koskevat kirkon roolia sisällissodassa. Kenties siksi myöhemmässä julkisessa keskustelussa punaisia on usein yksioikoisesti arvioitu ateisteiksi. Pappien on taas sanottu innokkaasti kääntyneen valkoisten tuoksi – ja samalla punaisia seurakuntalaisiaan vastaan. Käsillä olevasta kirjasta käy ilmi, että tällaisena piirretty kuva on ollut tarpeettoman mustavalkoinen.

Myös edelleen käynnissä olevien tutkimushankkeiden kannalta kiinnostavimpia aiheistoja ovat olleet ne, jotka ovat sopineet huonosti yhteen vanhan ”valkoisen Suomen kirkon” historiakuvan kanssa. Tällaisen esimerkistä käyvät vaikkapa punaisten myönteiset ja valkoisten kielteiset lausunnot kirkonmiehistä. Punaisten kirkollisuutta tutkittaessa on taas ollut syytä tarkastella etenkin papiston myönteisiä ja punaisten kielteisiä luonnehdintoja työväen uskonnollisuudesta. Tavanomaisesta poikkeavalla tavalla toimineita pappeja esitellään myös tämän kirjan artikkeleissa. Heistä tunnetuimpia olivat ainoa aseeseen tarttunut vallankumouksellinen Einari Rauhamäki ja ”täysiveriseksi sosialistiksi” ilmoittautunut Otto Aarnisalo.²¹

* * *

Tämä teos syntyi sisällissodan 90-vuotismuistovuoden johdosta. Kirja on täyttänyt tehtävänsä, jos sodan 100-vuotismuistoa vietettäessä meillä olisi käytettävissä entistäkin monipuolisempaa tutkimustietoa kirkon roolista Suomen historian synkimmässä sodassa, sen jälkihoidossa ja sisällissodan myöhemmässä tulkinnassa.

21 Tässä kirjassa *Hannu Mustakallion* artikkeli käsittelee myös Rauhamäkeä ja Aarnisaloa. *Juha Poteri* puolestaan kuvaa Aarnisaloon käsityksiä tämän pitämän hautauspuheen ja *Suojeluskuntalainen*-lehden kirjoituksen valossa. Einari Rauhamäestä aiemmin *Kansanaho* 1994, 291–298; Otto Aarnisalosta *Sipilä* 1954, 248–257; *Kansanaho* 1964, 206–209; *Kena* 1979, 88; *Mustakallio & Koskenvesa* 2003; *Huhta & Malkavaara* 2005, 32; *Huhta & Sillanpää* 2007, 31–32.